

(Artikel verschenen in Arabesken, het tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap, jrg. 23, nr. 46, dec. 2015, <http://www.louiscouperus.nl/publicaties/arabesken/arabesken-nr-46/>)

‘Het doet niets af van zijn genie.’
Ferdinand Bordewijk over Louis Couperus

Het is 50 jaar geleden dat de schrijver Ferdinand Bordewijk (1884-1965) overleed, een reden om dit jaar tot Bordewijk-jaar uit te roepen. En dat lijkt een goede aanleiding om Bordewijks oordeel over Couperus eens onder de loep te nemen. De essentie ervan is te vinden in de herdenkingsrede die Bordewijk in 1948 heeft geschreven ter gelegenheid van de 25^e sterfdag van Couperus. Die rede is niet opgenomen in Bordewijks Verzameld Werk, omdat hij pas na het verschijnen daarvan is opgedoken.

Door Ina Schermer-Vermeer

In zijn studie *Noodlot en wederkeer* zegt Maarten Klein dat het onthutsend is wat sommige schrijvers over het werk van Couperus hebben durven schrijven. Hij doelt daarmee op een aantal auteurs van het boekje *Over Louis Couperus*, in 1952 verschenen ter gelegenheid van de uitgave van Couperus' *Verzamelde Werken*. Onder hen de schrijver Bordewijk, 'toch waarlijk niet de minste', aldus Klein, die meent dat *Eline Vere*, *De boeken der kleine zielen* en *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* 'in de eerste plaats gezellige boeken zijn, "boeken voor verpozing". Bekwaam gecomponeerd, dat wel, maar zij staan toch in de schaduw van de boeken waarin Den Haag slechts zijdelings of in het geheel niet aanwezig is.'¹ Kleins verontwaardiging is terecht, maar uit zijn woorden moet niet afgeleid worden dat Bordewijk weinig of geen waardering voor Couperus had; dat had hij wel degelijk, maar voor met name *De boeken der kleine zielen* en *Van oude mensen* had hij een blinde vlek.

De woorden die Klein citeert, komen uit *Louis Couperus en de fantasie*, oorspronkelijk verschenen in bovengenoemd boekje en opgenomen in het Verzameld Werk van Bordewijk.² Daarin is het een van de vijf stukken die Bordewijk aan Couperus gewijd heeft en in ieder van die stukken treffen we – op één opmerkelijke uitzondering na – min of meer hetzelfde oordeel over diens werk aan. De basis daarvoor is te vinden in de herdenkingsrede die Bordewijk in 1948 geschreven heeft ter gelegenheid van de 25ste sterfdag van Couperus, getiteld *Een toren in het landschap van de Nederlandse letterkunde*. Die rede is niet opgenomen in het Verzameld Werk, want hij is pas later opgedoken en gepubliceerd.³

De herdenkingsrede

Het herdenkingscomité had Bordewijk uitgenodigd om tijdens de herdenking op 15 september 1948 in de Haagse Koninklijke Schouwburg een inleiding over Couperus te houden. Niet dat Bordewijk toen als Couperus-kenner bekend stond, maar hij was een gerenommeerd – Haags – auteur en criticus, die onder meer literaire 'kronieken' in het *Utrechts Nieuwsblad* schreef en in 1947 deel uitmaakte van een gezelschap dat zich inzette voor een uitgave van het verzameld werk van Couperus. De door Bordewijk geschreven inleiding is op de herdenkingsbijeenkomst voorgelezen door de secretaris

van het comité, de heer J. Hulsker, omdat Bordewijk wegens ziekte niet aanwezig kon zijn.

Drie dagen later, op 18 september, verscheen in het *Utrechts Nieuwsblad Couperus' kracht: zijn Indische romans*, een kroniek die inhoudelijk veel op de herdenkingsrede lijkt.⁴ Bordewijk, niet wetend of de rede in druk zou verschijnen, heeft zijn materiaal begrijpelijkerwijs ook voor een kroniek willen benutten. De titel is overigens onjuist: *De stille kracht* is de enige Indische roman die erin voorkomt, de andere romans zijn die welke Bordewijk ook in zijn inleiding noemde.

Die inleiding bevat in de eerste passages al meteen het oordeel dat ten grondslag ligt aan de door Klein gewraakte uitspraak over de Haagse romans. *Eline Vere* noemt Bordewijk 'een bekwaam werkstuk [...] maar toch een boek waarvan naar mijn mening men meer de mond vol heeft dan dat men zich zet tot lezen of herlezen van zijn inhoud'. De Haagse romans zijn 'zeer goed, maar ook niet meer'; de voornaamste figuren staan ons levend

voor ogen, maar 'stuk voor stuk zijn de personen niet heel belangrijk'. *De boeken der kleine zielen* laboreert aan te grote wijdlopigheid en bij *Extaze* en *Van oude mensen* meldt Bordewijk slechts de – positieve – mening van anderen. In het eerste geval die van Van Deyssel, door wie het boek 'hoog werd geroemd' en in het tweede geval die van 'een vooraanstaand letterkundige' die het boek als Couperus' meesterwerk had betiteld. In de kroniek werd dat: 'Velen houden [...] *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan* [...] voor zijn meesterwerk. Ik niet [...]'.⁵

Na dit begin kregen de toehoorders alleen nog positieve oordelen te horen. In de eerste plaats over het 'meesterlijke' *Langs lijnen van geleidelijkheid* en over *De stille kracht*, die horen tot 'de allerbeste romans hier ooit geschreven', vervolgens over Couperus' 'mooiste verbeeldingen van de klassieke oudheid': een 'superieur kort verhaal [...] "De dood van Vesta" ', *De berg van licht* en 'twee ware juwelen' *Antiek toerisme* en *De verliefde ezel*.

Bordewijk roemde Couperus' heldere stijl en eindigde met de uitspraak dat het een raadsel is dat met name het buitenland deze schrijver van wereldformaat schromelijk veronachtzaamd heeft, terwijl toch diens stijl geen enkel bezwaar vormt tegen vertaling. Daarbij ging hij voorbij aan het feit dat er wel degelijk verschillende vertalingen van Couperus' werk verschenen waren.

De volgende vier artikelen

Een vergelijkbaar oordeel over de Haagse romans geeft Bordewijk in 1952 in *Louis Couperus en de fantasie*, het stuk waar Klein op reageerde.⁵ Hij stelt dat Couperus' fantasie zich 'in de wedergave ener beperkte werkelijkheid' te weinig kon ontplooiën en dat de betekenis van de beschreven families en coterieën als literair gegeven aanzienlijk heeft ingeboet, nu zij niet meer kunnen gelden als pars pro toto van de Haagse bevolking.

Weer prijst hij *Langs lijnen van geleidelijkheid* en *De stille kracht* en naast de historische roman *De berg van licht* nu ook *Iskander*, door hem 'een der toppunten van

zijn oeuvre en van de wereldliteratuur' genoemd. Geschreven door 'Onze grootste verteller, onze beste fantast, onze bekwaamste romanbouwer'.⁶

Eveneens uit 1952 is *Louis Couperus. Enig in onze literatuur*, een kroniek geschreven naar aanleiding van de in 1949 verschenen bloemlezing *Louis Couperus, Mozaiek*.⁷ De overeenkomst met *Louis Couperus en de fantasie* is groot: dezelfde boeken en oordelen keren terug: dat de Haagse romans, bevolkt door rijke en 'niet overmatig arbeidzame lieden' bij het grote publiek zo geliefd zijn 'moet wel liggen aan hun gezelligheid, want met grote kunst naar de maatstaf van Couperus' kunnen hebben wij hier niet te maken'. Daarentegen zijn *Langs lijnen van geleidelijkheid* en *De stille kracht* meesterwerken, evenals *Iskander*, *De berg van licht* en *Antiek toerisme*.

Nieuw is Bordewijks oordeel over *Extaze*, de enige Haagse roman in de bloemlezing. Hij vindt die keuze zeer gelukkig: 'Het vermogen [...] tot ontraadseling der ziel wekt niet alleen bewondering, maar bij deze achtentwintigjarige ook verbazing.' Ontsierend is alleen dat Bordewijk de naam van de hoofdfiguur Cecile van Even weergeeft als 'Cecile van Elven', waaraan hij toevoegt: 'een naam die, niet minder dan Eline Vere, slechts door Couperus kon worden uitgedacht'.

Het oordeel over *Extaze* is ook te zien als het begin van een volte-face ten aanzien van *Eline Vere*. Want in 1953 schrijft Bordewijk dat het herlezen van de passages die Eline betreffen 'een genot van hoge orde' is. 'Hoe verbijsterend is toch de genialiteit geweest van een zevenentwintigjarige om de dualiteit dezer vrouwenziel [...] in 1887 te hebben kunnen doorgronden, hoe schitterend de vondst om de afbraak van dit vrouwenleven [...] te doen parallel gaan aan de afbraak van de eens parelende zangstem.[...] Het voortschrijven van Eline aan haar verbrekingsbrief omdat zij dáárvan geen afscheid kon nemen, is eenvoudig subliem. Eline is geen figuur uit het verleden [...] het schizopsychische in haar wezen is van alle tijden.'⁸ Bordewijk heeft kennelijk zijn oordeel herzien (waarbij hij de genialiteit van Couperus nog meer reliëf had kunnen geven door diens juiste leeftijd te vermelden: die was in 1887 geen zevenentwintig maar vierentwintig jaar).

In een kroniek uit 1954 herhaalt hij zijn positieve oordeel over *Langs lijnen van geleidelijkheid*: een 'magistraal' boek: 'herlezing [...] deed mij er wederom de grootheid van ondergaan'.⁹

Deze teksten overziende moet men concluderen dat Bordewijk een grote en oprechte bewondering voor Couperus had. Die bewondering betrof Couperus' compositievermogen, zijn stijl – onder meer 'het meesterschap' van zijn dialogen¹⁰ – zijn grote fantasie, kortom: zijn verteltalent, zich manifesterend in de weergave van de opgeroepen werelden en de daarin figureerende personages. Bordewijk licht dat toe aan de hand van diverse boeken, maar *De boeken der kleine zielen* en *Van oude mensen* zijn daar niet bij. Dat is intrigerend en niet minder intrigerend is de omslag in zijn oordeel over *Eline Vere*. Men kan zich afvragen of daarvoor een verklaring te vinden is in Bordewijks poetica, de criteria aan de hand waarvan hij literatuur toetste, vooral geformuleerd in de kronieken die hij van 1946 tot 1955 schreef voor het *Utrechts Nieuwsblad*.

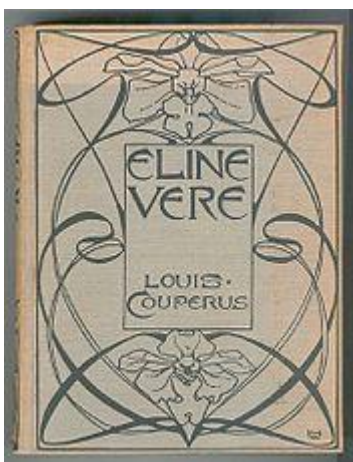
Bordewijks argumenten en criteria

Bordewijk had weinig affiniteit met 'het zuivere realisme of naturalisme'.¹¹ Het naturalisme, dat hij 'beperkt' vond, associeerde hij met kleinburgerlijkheid, waaraan zijns inziens ook Couperus in zijn Haagse romans niet ontsnapt was.¹² Dit biedt hoogstens een gedeeltelijke verklaring voor zijn oordeel, want bijvoorbeeld ook het door hem bewonderde *Langs lijnen van geleidelijkheid* heeft een realistisch/naturalistisch karakter.

Het in *Louis Couperus en de fantasie* aangevoerde argument dat de beschreven Haagse families en coterieën als literair gegeven aan belang hebben ingeboet omdat zij als groep ten onder zijn gegaan, snijdt geen hout. Ook de werelden van *De berg van licht* en *Iskander*, om twee geprezen romans te noemen, zijn ten onder gegaan. Bovendien: als de ondergang van de Haagse kringen ergens duidelijk wordt, dan is het wel in *De boeken der kleine zielen*.

Bordewijks uitspraak dat Couperus' fantasie zich 'in de wedergave ener beperkte werkelijkheid' te weinig kon ontplooiën hangt samen met zijn opvatting dat een roman beter is naarmate die niet 'één blok' is, maar 'een dooreenmengeling van de verschillende bevolkingslagen'.¹³ Ook Anten wijst erop dat Bordewijk het verdisconteren van sociale verscheidenheid als kritische norm hanteert en daarom Couperus alle lof toezwaait, maar niet met betrekking tot de Haagse romans, die 'een "eenkamerbouwwerk" zijn waar alleen de gezeten burgerij in huist'.¹⁴ Maar dan moet toch opgemerkt worden dat dit voor *Van oude mensen* zeker niet onverkort geldt: hier is het Haagse milieu verweven met het Indische en het Zuid-Franse.

Bordewijk stelde niet alleen sociale complexiteit op prijs, maar ook complexe personages. Daarom had hij, aldus Anten, veel waardering voor literatuur waarin 'een dieptepsychologische zielsontleding centraal staat, vooral wanneer de schrijver buiten de vigerende wetenschappelijke kaders treedt'.¹⁵ Dat illustreert hij met Bordewijks lof voor *Eline Vere*. Maar ook *De boeken der kleine zielen* hebben in dat opzicht het nodige te bieden, zoals de 'zielenschemering' van Ernst, die meent aan hem vastgeketende zielen uit alle eeuwen met zich mee te slepen en de zwaarmoedigheid van Gerrit, die ten slotte zelfmoord pleegt. Deze aspecten lijkt Bordewijk bij zijn oordeelsvorming niet meegewogen te hebben, net zomin als een ander aspect waaraan hij hechtte: het thema van de wezenlijke onoverbrugbaarheid van standsverschil.¹⁶ Daarvan getuigt het huwelijk van Addy en Mathilde, dat ondanks goede bedoelingen mislukt door het botsen van haar laag-burgerlijke afkomst met die van 'baron Van der Welcke'.

Eline Vere

De lof die Bordewijk *Eline Vere* in 1953 toezwaait, houdt stellig verband met zijn voorkeur voor complexe karakters. Zoals Anten uitvoerig betoogt, manifesteert die voorkeur zich in Bordewijks hele naoorlogse periode van schrijver en criticus, dus al ruim voor 1953. Dat hij pas in dat jaar blijkt geeft van een veranderd oordeel over *Eline Vere*, heeft mijns inziens een praktische oorzaak.

Door een foutief bombardement op het Bezuidenhout verloor Bordewijk in maart 1945 zijn huis, inclusief zijn hele bibliotheek. De vervangende boeken die hij daarna van deze en gene kreeg, waren vooral naslagwerken en geen literatuur.¹⁷ Hij kon dus niet meer vrijelijk zijn eigen boekenbezit raadplegen en ik denk dan ook dat hij zich voor de herdenkingsrede in 1948 tenminste ten dele baseerde op wat hij voor de oorlog gelezen had en daar toen

van vond. Voor *Eline Vere* kan dat zelfs uit zijn formulering opgemaakt worden: dat was geen boek waarvoor 'men zich zet tot lezen of herlezen'. Dat hoeft niet op Bordewijk zelf te slaan, maar suggereert dat wel, temeer omdat hij in 1953 schrijft dat het 'herlezen' een genot is. Dat schreef hij in het *Utrechts Nieuwsblad* naar aanleiding van het verschijnen van de eerste vier delen van de Verzamelde Werken van Couperus, die hij als schrijver van de kronieken als presentexemplaren kreeg toegestuurd.¹⁸ Daardoor kon hij *Eline Vere*, dat in het eerste deel stond, weer eens ter hand nemen.

Het eraan voorafgaande *Louis Couperus en de fantasie* was geen bespreking voor het *Utrechts Nieuwsblad*, maar een artikel voor bovengenoemd boekje *Over Louis Couperus*, een boekje waarvoor de auteurs geen presentexemplaren ontvangen zullen hebben, want ze konden schrijven over elk aspect van Couperus' werk dat hun belangrijk voorkwam en van de Verzamelde Werken, ter gelegenheid waarvan het boekje uitkwam, waren nog nauwelijks delen verschenen.

Daarentegen kon Bordewijk zich voor zijn kroniek uit 1952 over de bloemlezing *Louis Couperus. Mozaiek* wel op een presentexemplaar baseren. Daarin was als enige Haagse roman *Extaze* opgenomen, dat hij toen heeft kunnen lezen (en prijzen). Waarna hij in 1953 in het eerste deel van de Verzamelde Werken *Eline Vere* kon herlezen, zoals hij in 1954 uit het derde deel *Langs lijnen van geleidelijkheid* herlas, expliciet 'na enkele decennia'.

Het lijkt mij geen toeval dat Bordewijk zijn nieuwe visie op *Eline Vere* geuit heeft in een bespreking waarvoor hij een presentexemplaar kon raadplegen. Hij zag de hoofdpersoon toen in het licht van zijn naoorlogse opvattingen, terwijl hij zich in 1948 en 1952 nog op zijn geheugen baseerde en dus op het beeld dat hij zich voor de oorlog van het boek had gevormd.

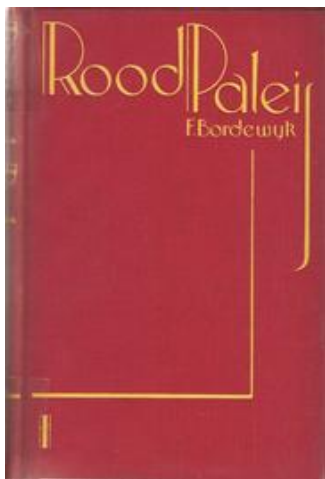
Overigens denk ik dat Bordewijk in zijn 1953-bespreking van *Eline Vere* zeer bewust de formulering heeft gebruikt, dat het herlezen van de passages 'die haar betreffen' een genot was. Met andere woorden: zijn oordeel over de rest van het boek was niet veranderd. Dat wordt bevestigd door wat hij een jaar later in zijn bespreking van *Langs lijnen van geleidelijkheid* schreef: 'Couperus [...] groeide nog ver boven *Eline Vere* als geheel genomen, uit, door het verlaten van het gezellige cliché bij de tekening van zijn andere figuren, die hier Rome [...] stofferden'.¹⁹ De lof die hij het personage Eline toezwaaide, strekte zich niet uit tot haar Haagse entourage.

In 1954 stopte Bordewijk met zijn kronieken voor het *Utrechts Nieuwsblad* en aan een bespreking van *De boeken der kleine zielen* en *Van oude mensen*, die in de delen 5 en 6 van de Verzamelde Werken verschenen, is hij niet toegekomen. Uit brieven blijkt dat zijn oordeel over deze romans niet veranderd is: in 1958 en 1959 schreef hij aan Pierre Brachin dat Couperus (door vertaling) de Nederlandse literatuur in Frankrijk meer bekendheid zou kunnen geven, maar 'Ik bedoel met name niet de "Haagse Couperus", respectievelijk 'liever niet met *De boeken der kleine zielen*'.²⁰

De decadentie van het fin de siècle

Dat de Haagse romans zich afspelen in het fin de siècle zou Bordewijk juist aangetrokken moeten hebben; die tijd heeft hem altijd geboeid en ook een rol gespeeld in zijn eigen werk, men denke aan zijn roman *Rood Paleis*. Ook daarin komt een 'niet overmatig arbeidzaam' iemand voor, om een understatement voor het personage Henri Leroy te

gebruiken, een niets uitvoerende bankierszoon die met opium en geïmpregneerde rozenolie geparfumeerde sigaretten rookt (het beeld zou van Couperus kunnen zijn). Maar ja, dat was een Amsterdammer, die bovendien een bordeel bezocht. Bordewijk had niets tegen de decadentie van het fin de siècle, maar een voorkeur voor de duistere kanten ervan. In Couperus' Haagse romans heeft de decadentie een verfijnder en meer impliciet karakter; het kleurt het hele milieu en geeft alle personages iets tragisch, hoe humoristisch ze soms ook worden neergezet. Die tragiek deed Bordewijk kennelijk niet veel.

Persoonlijke smaak

We moeten wel vaststellen dat Bordewijks oordeel beïnvloed is door zijn persoonlijke smaak: het type mensen uit de Haagse voorname burgerij van rond 1900 lag hem niet. Dat blijkt met name uit een formulering in zijn herdenkingsrede: 'in de nieuwe maatschappij was voor deze in hun eigen wereldje besloten en veelal hooghartige mensen geen plaats'. Dat de als correct bekend staande Bordewijk die typering toen gebruikte, is veelzeggend. Hij kon vermoeden dat mevrouw Couperus, die zelf tot dat wereldje behoorde, onder de genodigden in de zaal zou zitten en in haar bijzijn was deze kwalificatie niet bepaald tactvol.

In *Kritische opmerkingen over kritiek* stelt Bordewijk dat een criticus zijn persoonlijke smaak niet geheel hoeft uit te schakelen, maar die niet voorop mag stellen.²¹ Waarschijnlijk vond hij dat bij zijn beoordeling van de Haagse romans ook niet deed. Tenslotte had hij in zijn herdenkingsrede zijn oordeel gerelativeerd door te zeggen dat hun kunstwaarde niet gemeten moest worden naar de maat van 'goed, beter, best', maar naar die van 'zeer goed, best, uitmuntend' en in *Louis Couperus. Enig in onze literatuur* dat we niet met grote kunst te maken hebben 'naar de maatstaf van Couperus' kunnen'.

Een blinde vlek?

Iedere kritiek bevat een persoonlijk element en de vraag is dan ook of het gewettigd is Bordewijks oordeel over de Haagse romans aan een blinde vlek toe te schrijven. Ik doe dat mede in verband met zijn verklaring voor de populariteit van die romans. Die is volgens hem te danken aan hun 'gezelligheid', een typering die in zijn besprekingen een aantal malen terugkeert. Hij meende dat men van de romans geniet omdat de beschreven werkelijkheid is 'bestreken met een vleug van romantiek'.²² Dat men de boeken om andere redenen zou kunnen waarderen, bijvoorbeeld omdat de personages met hun verschillende karaktertrekken net als Eline Vere 'van alle tijden' zijn, waardoor men zich in hun tragiek kan verplaatsen en tegelijk kan genieten van de humor en impliciete kritiek waarmee ze getekend zijn, zag hij kennelijk niet: een blinde vlek.

Gelukkig weerhield die hem niet van oprechte bewondering voor de rest van Couperus' werk. Zoals hij het formuleerde in *De Haagse roman*: Couperus 'was niet iemand om sujetten te putten uit de Haagse stegen en hofjes [...] – wat natuurlijk niets afdoet van zijn genie'.²³

Noten

1. M. Klein. *Noodlot en wederkeer. De betekenis van de filosofie in het werk van Louis Couperus*. Maastricht 2000, p.5.
2. F. Bordewijk. *Verzameld Werk*. Amsterdam 1982-1991.

3. Met een naschrift van René Spork. Jaarboek Letterkundig Museum, 1 (1992), p. 97-106.
4. F. Bordewijk, VW 12, 1989, p.240-243.
5. F. Bordewijk, VW 11, 1988, p. 514-520.
6. Zie ook Reinold Vugs. *F. Bordewijk, een biografie*. Baarn 1995, p.231-232.
7. F. Bordewijk, VW 13, 1991, p.106-110.
8. Idem, p.238.
9. Idem, p.269-270.
10. F. Bordewijk, VW 12, p.242.
11. Zie onder meer: Nol Gregoor, *Gesprekken met F. Bordewijk*. 's Gravenhage 1983, p.28-29.
12. F. Bordewijk, VW 13, p.339.
13. F. Bordewijk, VW 11, p.22.
14. H. Anten, *Het bekoorlijk vernis van de rede. Over poetica en proza van F. Bordewijk*. Groningen 1996, p.25.
15. H. Anten, *Het bekoorlijk vernis van de rede*, p.209.
16. Zie H. Anten, *Het bekoorlijk vernis van de rede*, p.136 en p.177-181.
17. Zie onder meer: José Buschman, *Den Haag, stad, boordevol Bordewijk*. Amsterdam 1999, p.50.
18. Bordewijk had het ontvangen van presentexemplaren als voorwaarde gesteld. Zie zijn brief aan de redactie van het *Utrechts Nieuwsblad* d.d. 15 okt. 1945 in: F. Bordewijk, *Nagelaten documenten*. Amsterdam z.j., p.39-40.
19. F. Bordewijk, VW 13, p.269.
20. F. Bordewijk, *Nagelaten documenten*, p.116 en p.119.
21. F. Bordewijk, VW 12, p.377-380.
22. F. Bordewijk, VW 11, p.517.
23. idem p.22-24.

Louis Couperus Genootschap

Postbus 11637 • 2502 AP Den Haag
www.louiscouperus.nl